

O divjem možu v terskem pripovednem izročilu

DANILO ZULJAN KUMAR | Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

✉ DZuljan@zrc-sazu.si

Izvleček: Prispevek se osredotoča na percepcijo lika divjega moža, kot je poznana v zahodni Benečiji. Pripoved je zapisana v terskem narečju slovenščine in prevedena v slovenski knjižni jezik. Prispevek spada v niz podobnih prispevkov, s katerimi želi avtorica slovenskemu bralstvu predstaviti pripovedi o bajeslovnih bitjih skozi jezik, v katerem so se prenašale iz roda v rod.

Ključne besede: bajeslovna bitja, divji mož, tersko narečje slovenščine.

Uvod¹

Pričujoči članek spada v niz prispevkov, s katerimi želim širšemu bralstvu približati bajeslovna bitja terskega prostora. Tako sem že predstavila škreta ali škretiča, srebrico, benandante, torke in Ivano (Zuljan Kumar 2019, 2021), predstavitev hudiča, štrij in z njimi povezanih furlanskih agan pa čaka na objavo v reviji *Annales*. Pripovedi o teh in drugih bajeslovnih bitjih so izšle v zbirki z naslovom *Lučice na oknah in podnaslovom Naš svet pouan naposebnosti – il nostro mondo pieno di meraviglia* (2018) avtorice Brune Balloch. Vanjo so vključene pripovedi s območje zahodne Benečije.²

V tokratnem prispevku predstavljam zgodbo o divjem možu. Navajam jo v fonetičnem zapisu v terskem narečju ter predstavljeno v slovenski knjižni jezik. Slovenskemu bralstvu manj poznane besede razložim v opombah. Če je beseda

prevzeta, navajam tudi njen izvor. Pri tem so mi bili v pomoč naslednji slovarji: Šlenc (2006), Snoj (2015) in ARLEF-ov *Grande Dizionario Bilingue Italiano-Friulano* (2000).

Divji mož

Slovenska poimenovanja za divjega moža se motivno navezujejo predvsem na kraj njegovega bivanja:

1. v gozdu, npr. *gozdni mož, hóstnik, lesni mož, podlesni mož, polesenjak*,
2. v jami, npr. *podzemeljski mož*,
3. na gori, npr. *gorski mož, gorni mož* (Kropej 2008: 219; Šmitek 2019: 87, 88).

Nekatera poimenovanja označujejo njegovo izstopajočo značajsko lastnost, tj. divjost, s čimer sta npr. povezani poimenovanji kot *divjak* (rezijsko *dujak*) ali *divji mož* (briško *duj mož*). Dokaz, da so *Salvans*, kot divjim možem pravijo Furlani, živeli le v od ljudi odmaknjenem svetu, lahko denimo vidimo v toponimih kot *Landri, Cjamp dai Salvans, la Caverne dai Salvans*, ki jih najdemo le v hribovju, ne pa tudi v ravninski Furlaniji (Nicoloso Ciceri 2002: 425).

Splošna ljudska percepcija je divjega moža povezovala s klatenjem po gozdovih, njegovo družbeno marginaliziranostjo pa tudi veliko poraščenostjo telesa ter jasnovidnostjo, pripisovali so mu tudi znanje o skrivnostih narave, ki je bilo človeku sicer nedostopno. Skušali so ga uloviti, toda ker je divji mož pripadal svetu, ki ni tuzemski, ampak na nek način le zrcalni človeškemu

¹ Prispevek je nastal v okviru programa P6-0038, ki ga financira ARRS. Zapisan je v vnašalnem sistemu ZRCOLA, ki ga je na ZRC SAZU razvil dr. Peter Weiss.

² Avtorica članka sem kot sourednica poleg Roberta Dapita, ki je opravil izbor pripovedi, in Lucie Trusgnach z Društva Ivan Trinko v Čedadu, pri katerem je zbirka izšla, sodelovala pri izdaji dela, pri čemer je bila moja naloga pripraviti sistem enotnega poenostavljenega fonetičnega zapisa pripovedi. Kot nepoznavalka terskega narečja sem se naloge lotila tako, da sem v letih 2009 in 2010 tedensko z informatorko sedela v sejni sobi Društva Ivan Trinko v Čedadu, pri čemer je ta pripoved za pripovedjo počasi prebirala, sama pa sem to avdio snemala in hkrati v besedilu označevala meni neznanne besede in strukture. Po branju vsake pripovedi so sledila moja vprašanja o besedišču in strukturah, na katera je Bruna odgovarjala s sinonimnimi besedami v terskem narečju, ko pa drugače ni šlo, tudi s prevodi v italijanščino, saj se slovenskega knjižnega jezika zbiralka nikoli ni učila niti bila z njim v stiku.

Divji mož, hostnik (ilustriral Boris Kobe), objavljeno v: Monika Kropelj, Od Ajda do zlatoroga: Slovenska bajeslovna bitja, 2008, str. 362. Gl. tudi: Spletni vir 1.

svetu, so ga morali udariti z narobe obrnjenim rezilom sekire ali zvezati v nasprotni smeri od običajne (Kropelj 2008: 219, Šmitek 2019: 87, 88).

V Terskih dolinah so divjega moža imenovali *te duji mož* ali *te diuji ded*,³ kot ga omenja Dapit (2006: 271), ki navaja pripoved o tem, kako človek, ki cepi drva, prosi divjega moža, naj mu pomaga, potem pa mu zvito ujame roke v panju. V pričujoči zbirki je o divjem možu objavljena le ena pripoved, za razliko od *divjih žen* in *starih bab* ter *Ivane*, ki so ženska različica divjega moža in v pripovedih Brune Balloch veliko pogosteje pojavljajoči se liki.⁴ Zgodba z naslovom *Te duji mož* o njegovih značajskih lastnostih ne pove ničesar skorajda do konca, dokler se v pripoved ne vmeša mlado dekle, ampak se osredotoča predvsem na opis njegove zunanje podobe pol človeka, pol živali in pol rastline. Namesto rok in nog je imel parklje, na hrbtu mu je rastel mah in umil se je samo takrat, ko je hodil po dežju. Poskakoval je kot divji prašič in namesto, da bi govoril, je le krulil. Ta stvar je nekega dne tako močno kihnil, da je povzročil tresenje, katerega posledica je bila, da se je z gore vsulo za cel voz kamenja. Neko dekle si mu

je vseeno drznilo reči *na zdravje*, on pa ji je nazaj zakrulil, naj za tokrat bo, drugič pa naj se le pazi. Kaj je s tem mišljeno, ni jasno, tudi zato ne, ker je zapisovalka stavke končala s tremi pikami, ki nakazujejo odprte možnosti interpretacije. Ta je tako prepuščena bralcu, morda pa vseeno daje slutiti, da divji mož meče pogled tudi na mlada dekleta, kar je motiv, ki ga sicer poznajo v Rožu in Reziji (Kropelj 2008: 226).

Te dú:ji mò:š⁵

Je ute'ku t'je u xò:st,⁶ mò:re bięt, 'kər sə je vi:du d'ne pà:r'kje za brá:če an za no'ųe. Je zaskà:ku⁷ u'bi ko xo'dit 'doų an 'or po ò:rax. Se ni mo'lo jà:t, kə ma 'dan mo'zak an će a je mù:, je bięų sk'rit z brá:do an z lasmi:, kə so b'lə tej vè:jje. 'Tu 'tən 'tərno se so vi'dalə d'ųa oča:ca čərñè:le⁸ tej ò:n. Te dù:ji mò:š je bięų kosmà:t an or na xərbà:to mo je rà:stu mà:x zatųò, kə se ni mà:j umi:ų, će 'ne, 'kar je xò:du skųozre dà:š.

Tlà:ta⁹ s'tųar je b'la na rięč zmięšana: no 'mor¹⁰ člo'vek, no 'mor žių'ųu an no 'mor zele'ñe.¹¹

³ Leksem *ded* in njegove izpeljanke *deda*, *dedi*, *dedec* so v nekaterih slovenskih narečjih (npr. gorenjskem, koroških narečjih) poznane v pomenu 'mož, poglavar družine' (Nartnik 2011: 283).

⁴ Njihova skupna značilnost je, da so dobrega srca, vendar svetomrzle, nepriljudne ter obvladajo stvari, ki jih navadni ljudje ne, npr. presti posebno volno (Balloch 2018: 190–194), skrbeti za otroke, katerih dušice so svet zapustile pred krstom, (Balloch 2018: 194–196), delati sir in skuto (Balloch 2018: 200–204).

⁵ Zgodbo je povedala in zapisala Bruna Balloch iz Subida.

⁶ ter. xò:st 'gozd'

⁷ ter. zaskà:kato 'poskakovati'

⁸ ter. čərñè:l 'rdeč'

⁹ ter. tlà:ta 'tale'

¹⁰ ter. no 'mor 'malo, nekoliko'

¹¹ ter. zele'ñe v tem primeru 'rastlina'

'Dan dà:n je cí:xnu tək'ej¹² moó'no, kə 'tod¹³ ó:re 'doʊ se je zua'ju¹⁴ 'dan uò:s kamù:na.¹⁵

D'na mla'da xci: mo je zauè:knila:¹⁶ "Zdrà:ujè!" An te je je zamungu'lu:¹⁷ "Hùà:la, za tè:le 'bot, 'dan d'ruu 'bot mé:rki za'te, 'cé 'ne ..."

Je céke'ru 'san tej prá:sac te dú:jə, 'buj ko cé-ke'rat¹⁸ je kro'lu ...

A srièst jú:pan,¹⁹ kə je tièlo bièt z'lo 'ərdo, strašieyno:²⁰ pər te srè:jéc u'si jù:djə a so poznà:lə mà:lo drà:áč ko za í:me. (Bruna Balloch 2018: 212–214).

Divji mož

Ušel je v gozd, morebiti zato, ker je videl svoje parklje namesto rok in nog. Je bolj poskakoval gor in dol po gorah kot hodil. Nisi mogel reči, da ima obraz in četudi bi ga bil imel, bi bil skrit z brado in lasmi, kot bi bile veje. V tem trnju se je videlo dvoje rdečih očesc, tako rdečih, kot je bil on sam. Divji mož je bil kosmat in na hrbtu mu je rasteel mah, ker se nikoli ni umil, razen, ko je hodil po dežju.

Ta stvar je bila nekaj zmešanega: malo človek, malo žival in malo rastlina.

Nekega dne je kihnil tako močno, da se je z gore navzdol zvalil voz kamenja.

Neka mladenka mu je zavpila: »Na zdravje!« In on je zarjovel: »Tokrat hvala, drugič pa se pazi, če ne ...«

Govoril je kot kakšen divji prašič, bolj kot govoril, je krulil.

Če bi ga bil srečal, bi bilo hudo, zastrašujoče: k sreči so ga ljudje poznali le po imenu.

VIRI IN LITERATURA

Literatura:

Balloch, B. 2018: *Lučice na oknah: naš sviet pouan naposebnosti = il nostro mondo pieno di meraviglia*. R. Dapit (ur.), L. Trusgnach (ur.), D. Zuljan Kumar (ur.). Čedad: Kulturno društvo Ivan Trinko = Cividale del Friuli: Circolo culturale [Ivan Trinko].

Dapit, R. 2006: Zgodbe o živalih in bajeslovnih bitjih v ustnem izročilu Terske doline. V: M. Kožuh (ur.), *Terska dolina. Alta Val torre. Val de Tor. Terska dolina v besedil, sliki in pesmi*. Celje, Gorica: Celjska Mohorjeva družba, Goriška Mohorjeva družba. 269–275.

Grant *Dizionari Bilengâl Talian Furlan*, 2000, Centri Friûl Lenghe, ARLEF: Udine.

Kropej, M. 2008: *Od ajda do zlatoroga. Slovenska bajeslovna bitja*. Celovec: Mohorjeva založba, Ljubljana: Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Celovec: Narodopisni inštitut Urban Jarnik.

Nartnik, V. 2011: SLA V638 'mož'. V: *Slovenski lingvistični atlas 1.2. Komentarji* (ur. Jožica Škofic idr.). Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša in Založba ZRC.

Nicoloso Ciceri, A. 2002⁴: *Tradizioni popolari in Friuli*. 1–2. Udine: Chiandetti editore.

Šmitek, Z. 2019: *Šelest divjine. Zeleno dno našega kozmosa* (knjižna zbirka Koda). Ljubljana: Beletrina.

Zuljan Kumar, D. 2019: Pripovedni svet Terskih dolin. V: M. Šekli (ur.), L. Rezonničnik (ur.), *Slovenski jezik in njegovi sosedje* (Zbornik Slavističnega društva Slovenije). Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije, 407–415.

Zuljan Kumar, D. 2021: Bajeslovna bitja Terskih dolin. *Večnaslovniška odprtost pravljic*. Mednarodni znanstveni simpozij Novo mesto, 17. september 2020. Zbornik prispevkov, 19–29.

Zuljan Kumar, D. 2021: Hudič in štrije v terskem pripovednem izročilu. *Annales* [v tisku].

Spletni vir:

Spletni vir 1: http://pefprints.pef.unilj.si/3891/1/RAJTER%2C_Anja%2C_Diploma%2C_2._9._2016.pdf.

¹² ter. tək'ej 'tako'

¹³ ter. 'tod 'tam od'

¹⁴ ter. zua'jato se 'zvaliti se'

¹⁵ ter. kamù:ne 'kamenje'

¹⁶ ter. 'yè:kato 'kričati, vpiti'

¹⁷ ter. mungulà:tə 'rjoveti' (← furl. mungulà 'rjoveti')

¹⁸ ter. cékerà:tə 'govoriti, pripovedovati' (← furl. ciacarà 'govoriti, pripovedovati')

¹⁹ ter. jú:pata 'misliti, meniti'

²⁰ ter. strašieyno 'strašljivo'